

Několik poznámek k problematice prodeje, obchodování a únosů dětí

Jana Zezulová

I. Úvod

„Před čtrnácti měsíci byly Julie Lejeune a Melissa Russo dvě osmileté šťastné děti, hrající si v blízkosti svých domovů a mávající na kolony automobilů jedoucích po dálnici. Tehdy obě dívky zmizely. Žádný vzkaz, žádná stopa ani zmínka o tom, co se mohlo stát. Tragédie obou dívek začala 24. 6. 1995 v Gráce-Hollogne v jihozápadní Belgii, v srdci západní evropské civilizace.“

Podobným způsobem popisují zmizení obou belgických dívek snad všechny evropské deníky.

Běh událostí pokračuje a objevují se další nové skutečnosti a důkazy. Stále častěji se diskutuje otázka únosu dívek pedofilem či členem gangu obchodujícím s dětským sexem či dětskou pornografií. Nakonec stopa vede k osobě 39 letého nezaměstnaného elektrikáře, který byl již v minulosti soudně trestán za sexuálně motivovanou trestnou činnost. V souvislosti s jeho osobou je skloňováno snad ve všech pádech slovo pedofilie.

Tento a další případy porušující základní práva dítěte, mě přivedly na myšlenku zamyslet se nad právními prostředky ochrany dítěte před nezákonným přemístováním a jejich nenavrácení zpět.

II. Obchodování a únosy dětí z pohledu Úmluvy o právech dítěte a trestněprávních předpisů

Devadesátá léta jsou charakterizována zvýšeným mezinárodním úsilím o zajištění maximální ochrany práv dítěte. Dokladem tohoto úsilí je Úmluva o právech dítěte (dále jen Úmluva), jež se stává prvním mezinárodním dokumentem kodifikujícím práva dítěte formou smlouvy a získávajícím, poměrně v krátkém období po svém schválení Valným shromážděním OSN, všeobecný souhlas a podporu.

První otázkou položenou v souvislosti s danou problematikou je, zda se Úmluva dotýká prodeje, obchodování a únosů dětí. Odpověď na otázku je možné nalézt

v článku 11 Úmluvy, který stanoví, že státy činí opatření k potírání nezákonného přemístování dětí do ciziny a jejich nevracení zpět. Druhý odstavec pak ukládá státům usilovat o uzavření dvoustranných a mnohostranných dohod, stejně tak o přístup k již existujícím dohodám. Zcela konkrétně používá těchto pojmů článek 35 Úmluvy, který vyzývá státy k přijetí všech nezbytných vnitrostátních, dvoustranných a mnohostranných opatření k zabránění únosů dětí, prodávání dětí a obchodování s nimi za jakýmkoli účelem a v jakékoli podobě. Vytvoření obranných mechanismů, jakož i konkrétních opatření, ponechává Úmluva na uvážení jednotlivým státům.

Proto druhou otázkou je, zda a jakým způsobem jsou výše uvedené závazky, vyplývající z Úmluvy, zahrnuty v trestněprávních předpisech. I odpověď na tuto otázku je spojena s článkem 35 Úmluvy. Ale dříve než budu hovořit o konkrétních skutkových podstatách trestných činů, bude nutné se zaměřit na vymezení pojmu „dítě“ v právním řádu České republiky.

a) K definici pojmu „dítě“

Právní řád pojmem „dítě“ rozumí osobu nezletilou, tedy osobu od narození do nabytí zletilosti. V tomto smyslu používají tohoto termínu normy práva soukromého. Normy práva trestního operují s termíny osoba, která nedovršila patnáctý rok věku, mladistvý, osoba blízká věku mladistvých, mládež. Rozlišování těchto termínů, z pohledu trestního práva, má svůj nezastupitelný význam pro stanovení viny a trestu. Další význam rozlišení je dán skutečností, že tyto osoby jsou u některých skutkových podstat trestných činů předmětem útoku. Mám tedy na mysli tu skupinu trestných činů, která byla vytvořena na jejich ochranu.

Tak např. pojem dítě užívá ustanovení § 212 tr. zák., který postihuje jednání, spočívající v opuštění dítěte. Předmětem útoku je však jen dítě, které si samo nemůže opatřit pomoc. Komentář¹ k trestnímu zákonu připojuje, že jde zpravidla o dítě předškolního věku. Další soudní rozhodnutí² uznává, že může jít o dítě starší pokud vzhledem ke své nesamostatnosti, stejně jako vzhledem k podmínkám prostředí, kde zůstalo opuštěné, není schopno se samo vymanit z hrozícího nebezpečí. Pojem dítě je zde určován skutečností, že musí jít o osobu, která není schopna sama si opatřit pomoc. Je tedy zřejmé, že nelze tuto osobu definovat určitým věkovým stupněm. Jiným příkladem trestných činů s dětmi jakožto předměty útoků, je trestný čin obchodování s dětmi a trestný čin únosu. Zde již vymezení pojmu dítě je dáno pevnou věkovou hranicí, neboť podle ustanovení § 216b tr. zák. se

¹ Šámal, P.–Půry, F.–Rizman, S.: Trestní zákon – komentář, 2. vydání, C.H.Beck Praha, 1995, s. 817.

² R. 47/78. Sbírky soudních rozhodnutí a stanovisek.

dítětem, ve smyslu těchto ustanovení, rozumí osoba mladší osmnácti let, pokud nedosáhla zletilosti již dříve. Tímto tato dvě ustanovení trestního zákona převzala definici dítěte z článku 1 Úmluvy.

Nyní již podrobněji k návaznosti Úmluvy na český trestní zákon.

b) Trestný čin obchodování s dětmi

Skutková podstata trestného činu obchodování s dětmi byla včleněna do trestního zákona v souladu s článkem 35 Úmluvy. Uvedeného deliktu se dopustí ten, kdo za odměnu svěří dítě do moci jiného za účelem adopce, využívání dětské práce nebo pro jiný účel. Vyšší trestní sazba je spojena se skutečností, že pachatel spáchal čin jako člen organizované skupiny či získal činem značný prospěch. Pro úplnost je třeba dodat, že pod pojmem značný prospěch je třeba rozumět částku nejméně ve výši 200 000,- Kč. Dále je zohledněna skutečnost, že pachatel způsobil oběti těžkou újmu na zdraví, z nedbalosti smrt či jiný zvlášť závažný následek. Pachatel může být kdokoli, kdo má dítě ve své moci.

Obchod s dětmi bezprostředně zasahuje do integrity dítěte jakožto lidské bytosti, popírá jeho základní práva a degraduje dítě na pouhý předmět obchodu. V současné době obchod s dětmi nabývá různých podob. Jedná se např. o „obchod“, jehož účelem je adopce dítěte, zneužívání dětí k výrobě pornografického materiálu, k prostituci či k vytvoření trhu s dětskou pracovní silou.

Problematikou hospodářského a sociálního vykořisťování dětí se zabývá článek 32 Úmluvy. Článek stanoví právo dítěte na ochranu před hospodářským vykořisťováním a škodlivou prací. V této souvislosti bych chtěla poukázat na výzkum³ provedený Mezinárodní organizací práce, který byl zaměřen na měření rozsahu práce dětí v Indii, Indonésii, Senegal a Ghaně. Výzkumem bylo zjištěno, že v těchto oblastech pracuje plných 25% všech dětí. Dalším závažným zjištěním byla skutečnost, že ve všech uvedených zemích je považována práce dětí za nezbytnost pro udržení ekonomické úrovně domácnosti. Dále byla výzkumem zjištěna souvislost mezi prací dětí a faktory jako je např. výskyt bídy, negramotnosti, úroveň nízkého rozvoje venkovských oblastí, neúčast na školní docházce, existence opuštěných dětí a dětí na útěku.

Dále bych se chtěla zmínit o adopci dítěte, neboť je poukazováno, že prostřednictvím adopce může docházet k obchodu s dětmi.

Osvojením dítěte se Úmluva zabývá v článku 21. Vedle osvojení ve vlastní zemi Úmluva uznává, že osvojení v cizí zemi lze považovat za náhradní způsob péče o dítě, pokud o dítě nemůže být pečováno v zemi jeho původu. Dále Úmluva

³ Práce dětí: Rozsáhlý výzkum ILO, Sociální politika, č. 4/96 s. 22–23

o osvojení dítěte do ciziny stanoví, že smluvní strany musí činit všechna opatření k zajištění toho, aby toto osvojení nevedlo k neoprávněnému finančnímu zisku zúčastněných osob. Úmluva však nestanoví žádná kritéria pro posouzení, ve kterých případech lze dosažený finanční zisk považovat za neoprávněný. Vyřešení této otázky je velice důležité pro státy, které povolují činnost tzv. adopčních kancelářů. Na straně druhé nebude o této otázce žádných pochyb v případech, ve kterých se touto činností zabývají osoby či organizace, jejichž hlavním cílem je právě dosažení finanční odměny za zprostředkování adopce. Jednání těchto subjektů, jakož i jednání rodičů dítěte, kteří souhlasí s adopcí za určitý finanční obnos, naplňuje charakteristické znaky obchodu s dětmi. Právní rámec osvojení je dán v naší republice zákonem o rodině. Osvojování dětí do ciziny pak chápe náš právní řád jako krajní řešení situace dítěte, přičemž prvořadým hlediskem je nejlepší zájem dítěte. Od počátku roku 1990 vzrostl zájem cizích státních příslušníků o osvojení dětí z bývalého východního bloku. Tato skutečnost je charakteristická i pro Českou republiku. Podle Zprávy⁴ ČR o plnění Úmluvy o právech dítěte v letech 1993–1994 se uskutečnilo od roku 1990 do roku 1992 čtrnáct osvojení do ciziny. Problematiku této mezistátní adopce částečně upravuje Zákon o mezinárodním právu soukromém a procesním.

Jelikož reálně hrozí, že mezistátní adopce může být pouhou záminkou pro nekalejší záměry obchodu s dětmi (např. vytvoření trhu s dětskými sexem či s dětskou pracovní silou), měli bychom usilovat o přistoupení k Úmluvě o ochraně dětí a spolupráci při mezistátní adopcí z roku 1993. Přístupem k Úmluvě by mělo dojít k potlačení jakýchkoli pokusů o zprostředkování osvojení za úplatu nevhodným osobám.

c) Trestný čin únosu

Další z ustanovení trestního zákona, jenž souvisí s problematikou nezákonného přemísťování dětí, je ustanovení § 216 tr. zák. o trestném činu únosu. Toto ustanovení postihuje jednání, spočívající v odnětí dítěte z opatrování toho, kdo má o ně podle zákona nebo úředního rozhodnutí povinnost pečovat. Povinnost opatrování mají v prvé řadě rodiče dítěte, pro které tato povinnost vyplývá ze zákona o rodině, dále pak např. osvojitel, opatrovník ustanovený soudním rozhodnutím a další osoby, o nichž to stanoví zákon nebo úřední rozhodnutí. Přísnějším trestem bude pachatel potrestán, pokud spáchá čin v úmyslu opatřit sobě nebo jinému majetkový prospěch nebo svým jednáním ohrozí mravní vývoj unesené osoby. Na

⁴ Úvodní zpráva České republiky o plnění Úmluvy o právech dítěte v letech 1993–1994, s. 34, nepublikováno.

výši trestní sazby má vliv i skutečnost, že pachatel způsobil oběti těžkou újmu na zdraví, smrt či jiný zvlášť závažný následek. Pachatelem trestného činu může být kdokoli.

V této souvislosti se však chci zamyslet nad otázkou právního posouzení případů, ve kterých jsou děti unášeny rodiči. Tedy nad otázkou, za jakých podmínek by jednání rodičů naplňovalo znaky trestného činu únosu. Lze si totiž představit by jednání rodičů naplňovalo znaky trestného činu únosu. Lze si totiž představit situaci, v praxi podle mého názoru časté, kdy rodič bez předchozího souhlasu druhého rodiče dítě převezme, odveze do blíže neurčeného místa či dítě předá jiné osobě. Zvláště citlivým problémem je toto jednání rodičů během rozvodu, či ještě dříve, v období před rozvodem manželství, kdy narůstají spory o dítě. Ponechávám stranou všechny další důsledky těchto konfliktních situací a zaměřím se na vymezení skutečností rozhodných pro právní kvalifikaci jednání rodičů.

Rozhodující skutečností odlišující únos dítěte rodičem od výkonu rodičovských práv je existence soudního rozhodnutí o svěřeni dítěte jednomu z rodičů do výchovy. Na základě výše uvedeného lze uvažovat o dvou základních situacích.

A) K jedné z výše uvedených variant jednání rodiče dojde za situace, kdy vztahy k dítěti vycházejí ze zákona o rodině a nejsou v žádném směru soudně omezena. Žádná z variant jednání nenaplnuje znaky trestného činu únosu. Tedy v případech, ve kterých jeden z rodičů vezme dítě do ciziny proti vůli druhého rodiče, nelze uvažovat o jeho trestní odpovědnosti za trestný čin únosu ani o trestném činu zavlčení do ciziny, neboť odvezením dítěte do ciziny dochází k výkonu jeho rodičovských práv. Pouze v případě, ve kterém bylo dítě schopné projevit svou vůli, resp. nesouhlas s pobytem v cizině, by jednal rodič s použitím násilí či lsti, přicházela by v úvahu jeho trestní odpovědnost za trestný čin zavlčení do ciziny. Tento trestný čin lze v obecnosti charakterizovat jako dopravení člověka za hranice státu proti jeho vůli.

Dále pak kdyby jeden z rodičů jednal v úmyslu natrvalo odejít s dítětem do ciziny proti vůli druhého rodiče, kterému předstírá, že jde jen o výlet, je možné jeho jednání kvalifikovat podle ustanovení § 209 tr. zák. poškozování cizích práv, neboť jednáním rodiče dochází k porušení rodičovských práv druhého z rodičů.⁵

Dále do této skupiny lze podle judikatury⁶ řadit situace, ve kterých již sice existuje rozhodnutí soudu o výchově dítěte, ale rodič se nechce tomuto rozhodnutí podřídit. V tomto případě musí být splněna ještě jedna podmínka, a sice, aby se dítě fakticky nacházelo u rodiče, který odmítá dítě vydat druhému rodiči. Stejně tak tomu bude i v případě, kdy rodič odmítne vrátit dítě po jeho návštěvě uskutečněné na základě dohody rodičů nebo na základě soudní úpravy styku rodiče

⁵ srov. R 40/1990 Sbírky soudních rozhodnutí trestních.

⁶ srov. NS SSR – 4Tz 6/80 č. 53/80 Sbírky rozhodnutí trestních.

s dítětem.

B) Druhá situace je charakterizována existencí pravomocného rozhodnutí soudu, kterým došlo k úpravě práv k dítěti a druhý z rodičů tyto vztahy porušuje. Za této situace již platí, že za únos ve smyslu ustanovení § 216 tr. zák. se považuje jednání rodiče, který přestože nebyl zbaven rodičovských práv a jeho rodičovská práva nebyla ani omezena, odejme dítě druhému rodiči, kterému bylo dítě svěřeno do výchovy soudním rozhodnutím.⁷ Stejným způsobem je nutné posuzovat jednání rodiče, který bez vědomí a předchozího souhlasu druhého rodiče, jemuž bylo dítě svěřeno soudním rozhodnutím do výchovy, dítě odveze do ciziny v úmyslu tam zůstat. V případě dítěte mladšího patnácti let se rodič dopouští trestného činu únosu v jednočinném souběhu s trestným činem zavlčení do ciziny.

Z výše podaného výkladu činím závěr, že není pochyb o otázce únosu dítěte jedním z rodičů. Otázkou však zůstává způsob navrácení dítěte zpět. Souhlasím s názorem⁸ že náš současný právní řád nenabízí uspokojivé řešení navrácení dítěte, což platí pro obě modelové situace. Z pohledu mezinárodního práva soukromého se problematikou únosů dětí a dodržování práva na styk s dítětem zabývají dva mezinárodní dokumenty z roku 1980 – Evropská a Haagská úmluva o únosu dětí. Haagská úmluva se dotýká občanskoprávních aspektů mezinárodního únosu dítěte. Výchozím bodem Úmluvy je okamžité navrácení dítěte, neboť Úmluva považuje přemístění dítěte jedním z rodičů, který společně vykonává rodičovská práva k dítěti za nezákonné v případě, že druhý rodič k tomu nedal souhlas.⁹ Postup podle Evropské úmluvy je pak závislý na existenci soudního rozhodnutí o pravomoci nad dítětem (resp. soudním rozhodnutím o svěřeni dítěte do výchovy jednomu z rodičů). Je tedy nanejvýš nutné usilovat o začlenění Úmluv do právního řádu České republiky.

III. Závěr

Únos a prodej dítěte považuji za první článek dlouhého řetězce složeného z různých forem zneužívání, vykořisťování a týrání dítěte. Proto je důležité potlačit jakýkoli pokus o únos, prodej a v některých případech navazující další obchod s dítětem a tak zabránit nesmírnému utrpení, jemuž je dítě po celou dobu vystaveno.

Závěrem svého zamyšlení nad právními prostředky ochrany práv dítěte bych chtěla ještě upozornit na některé z diskutovaných otázek Kongresu ve Stockholmu, jenž se zabýval problematikou obchodování s dětmi, dětskou prostitucí a pornogra-

⁷ Tamtéž.

⁸ Prokopová, A.: Úmluva o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí. Časopis pro právní vědu a praxi, č. 11/1996, s. 259.

⁹ Tamtéž.

fií. Kongres připomněl skutečnost, že zneužívání dětí a sexuální turismus zdaleka není jen problémem rozvojových zemí. Zvýšený zájem o nezletilé prostitutky je dáván do souvislosti s obavou před šířením nemoci AIDS a mylnou představou zákazníků, že u nezletilých prostitutek je daleko menší pravděpodobnost jejich infikování virem HIV.

Kongres se také dotkl problematiky pedofilie. V této souvislosti byl znovu připomenut únos a umožnění hladem dvou belgických dívek či případ znásilnění a vraždy sedmileté dívky z New Jersey, který rozpoutal diskusi o návrhu zákonné úpravy, podle které by pedofilní pachatelé byli povinni hlásit místním úřadům každou změnu svého pobytu.

V souvislosti s dětskou pornografií byla otevřena problematika Internetové sítě. Dnes již není tajemstvím, že Internetová síť je považována za celosvětové médium pro výměnu pornografických materiálů, jakož i informací o síti dětské prostituce. Jeden z důvodů tohoto stavu je ten, že data vložená jednotlivými účastníky Internetu na hlavní disky, nejsou nikým kontrolována a ani v tomto směru neexistuje žádná právní povinnost regulace a kontroly dat v Internetové síti. Problematika Internetu tak zcela překračuje rámec ochrany práv dítěte daný Úmluvou a proto je nutné se touto problematikou ještě zabývat.

RESUME

Článek se zabývá problematikou prodeje, obchodování a únosů dětí z pohledu Úmluvy o právech dítěte a českých trestněprávních předpisů. V první části se autorka zabývá definicí pojmu dítě, dále pak rozborem trestného činu obchodování s dětmi, v souvislosti s národní a mezistátní adopcí. Dále je zmíněna problematika trestného činu únosu a otázka právního posouzení případu únosu dítěte jedním z rodičů. V závěru článku jsou zmíněny další formy zneužívání, vykořisťování a týrání dítěte, zejména pak dětská prostituce a pornografie v souvislosti s vývojem Internetové sítě.